

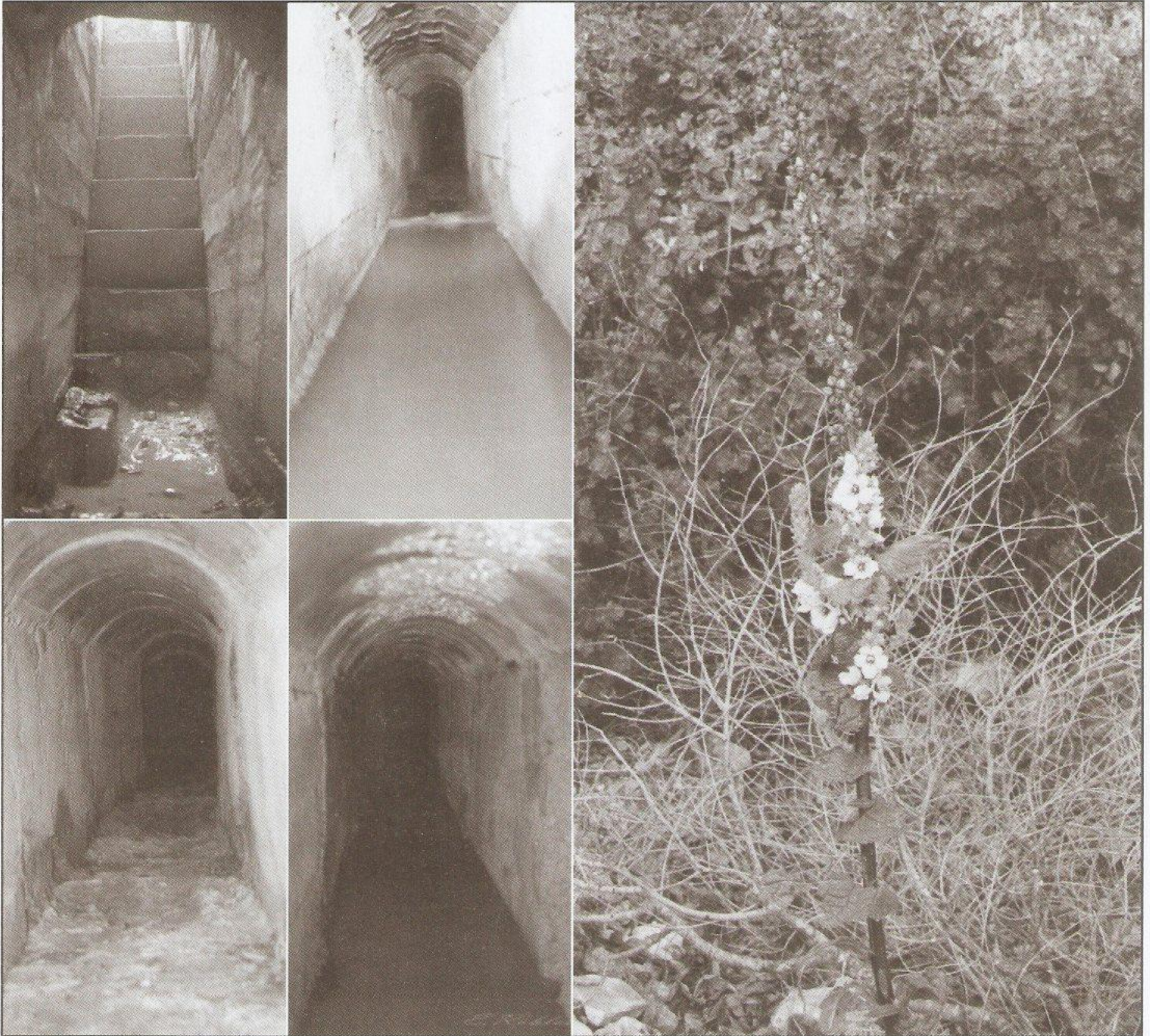

Bon peany

 Vila de Càlig
REVISTA DE CULTURA I D'INFORMACIÓ

CENTRE DE CULTURA PERE DE BALAGUER

Any 2015

PRIMERA CAMINADA

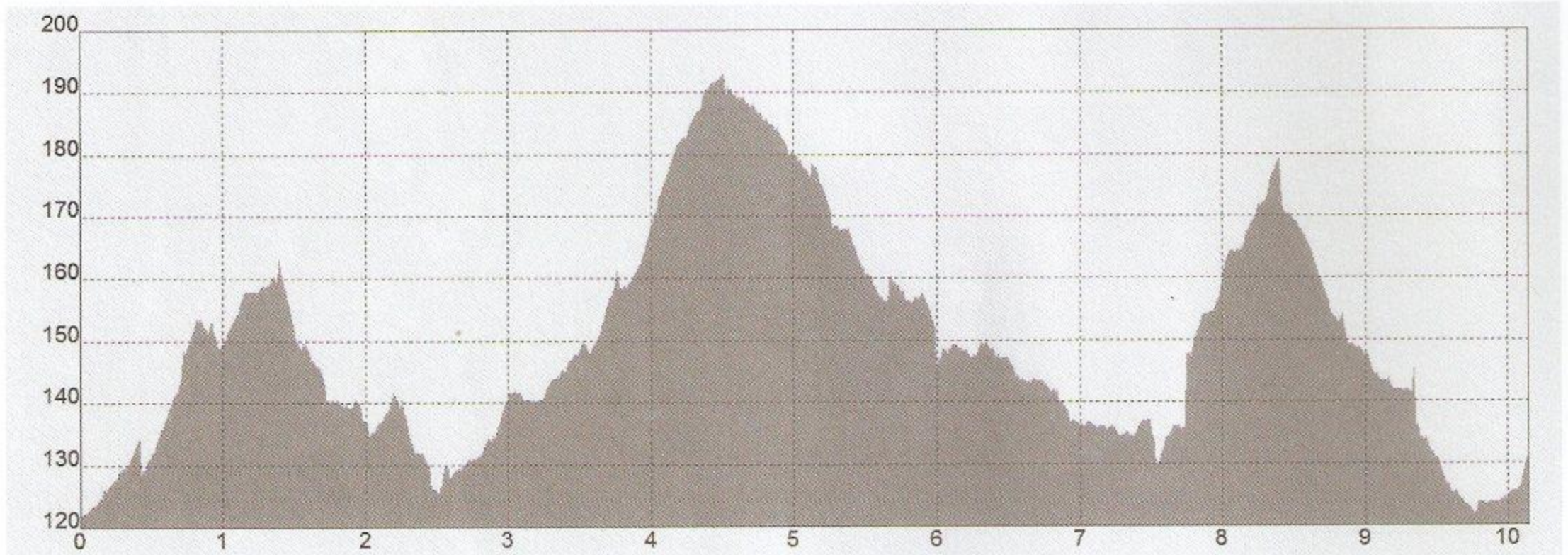
Camí de la Solana - Camí de la Pedralta - Camí del Canyo

Bon peany

Vila de Calig

Càlig (Baix Maestrat)

Itinerari número 1
Any 2015
Càlig (Baix Maestrat)
Tiratge de 525 exemplars

Edita
Centre de Cultura Pere de Balaguer

Imprimeix
—Jordi—
DASSOY IMPRESSOR

Dipòsit Legal
CS-11/1990

Primera caminada. Camí de la Solana - Camí de la Pedralta - Camí del Canyo

0 km 275 m
00.02.09 h
2 km 415 m
00.24.56 h

Senda del barranc

Després de seguir un tram curt, abandonem el camí per endinsar-nos en una senda que comença a la banda de l'esquerra. Aquest caminet, que fa baixada, es troba envoltat de finques per regla general conreades. Aviat travessem el barranc de la Solana i, fent unes passes més, arribem al camí de Sant Mateu.

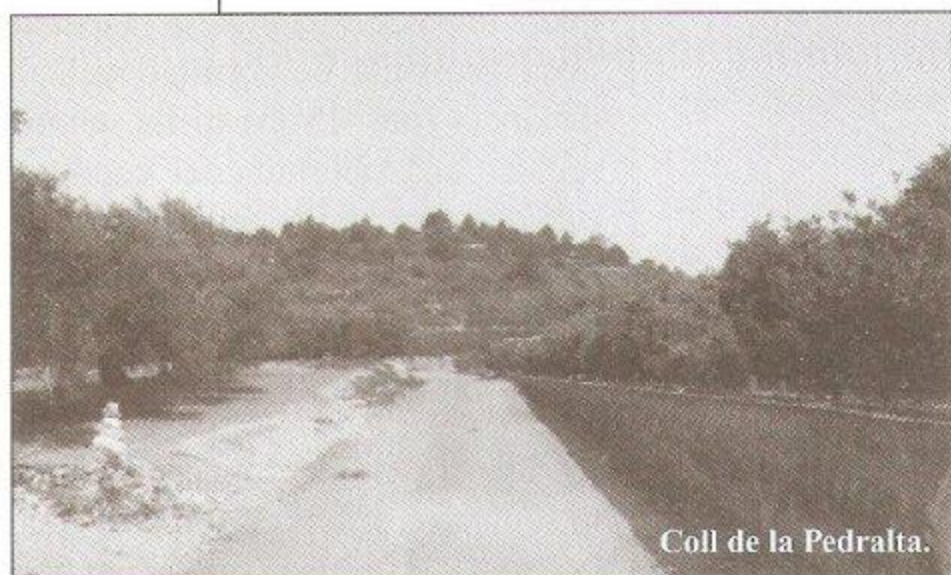
Uns metres abans d'aplegar al camí de Sant Mateu hi ha la finca de Ximo el Butanero (Joaquín Cuartero Sorlí) i una cadena que tanca el pas a la propietat de María Dolores Marzá Cuartero. Ja vora el camí, a banda i banda, s'estenen dos tarongerars, l'un, el de l'esquerra, és la finca de Cappello (avui de José Lorenzo Sorlí Roda) i l'altre, el de la dreta, la finca de Cigarro (avui de Vicentica Anglés Roda).

0 km 374 m
00.03.36 h
2 km 789 m
00.28.32 h

Camí de Sant Mateu

En ser al camí de Sant Mateu (asfaltat fins a la ratlla de terme), decantem a la dreta i continuem fins a arribar a la cruïlla de camins situada poc després d'una caseta de camp, construïda amb pedra però reforçada amb morter, situada vora el camí i al costat d'una plantació de tarongers propietat de Llorens-Querol, SL (abans era, però, de Rebeníssia).

A la mateixa ratlla de terme, el camí que decanta a l'esquerra porta al barranc del Poneriol, el que gira a la dreta és un camí fondo que marca la separació entre el terme de Càlig i el de Cervera del Maestrat, el qual emprèn aviat costera amunt per travessar el vessant oest del coll de la Solana. Agafem el del mig, el camí de la Pedralta.

0 km 317 m
00.03.15 h
3 km 106 m
00.31.47 h

Camí de la Pedralta

Continuant avant entrem al terme de Cervera del Maestrat. El camí de la Pedralta, que és llarg, recupera als seus costats

el cultiu de secà amb vastes extensions d'oliveres, garrofers, ametlers i, als espais no treballats o abandonats, hi creix vegetació mediterrània. En aquest recorregut –si decidim desviar-nos una mica del traçat– podem visitar algunes construccions rurals de pedra seca (casetes, pouets, marges), les quals formen part plenament del paisatge que les envolta.

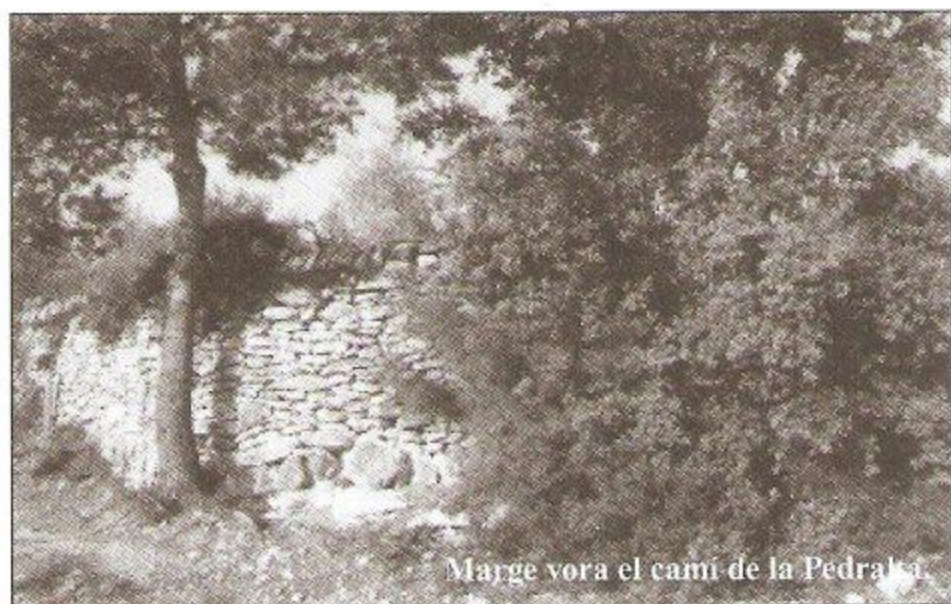

0 km 873 m
00.09.15 h
3 km 979 m
00.41.02 h

Bifurcació

Seguim el camí –que encara manté quasi que intactes les roderes dels carros– fins que trobem una bifurcació. Continuem pel camí de la dreta, que va recte, doncs el de l'esquerra passa per damunt de la sèquia de l'Ullal. El camí que xafem té ací una pujada suau amb algunes carrasques que creixen ufanes a les vores. I, a una distància curta, gairebé a la part final, trobem novament una altra forca de camins. Continuem recte, sense desviar-nos a l'esquerra ni tampoc en mamprenem un altre que hi ha unes passes abans que gira cap a la dreta. Fa l'aparença que aquest camí que calciguem ara està mig perdut, doncs, si no se'n té cura, la malesa el cobreix amb poc temps i el fa intransitable, cosa que obliga a saltar a una finca plantada d'oliveres que li fa de límit. En aquesta ocasió caminem per aquest vilar vorejant-lo fins a arribar al camí de l'Ullal (que és un tram que forma part de la senda dels Abellers), el qual està asfaltat.

El nom d'aquesta partida, la de l'Ullal, li ve de la sortida d'aigua que es produeix en una finca que hi ha en aquest paratge quan plou molt. L'aigua brolla per diverses parets del bancal, però especialment de la vora d'un marge situat en un fondal on hi ha un vilar. Hom creu que aquesta aigua de pluja prové dels embassaments de les planes de la Jana, encara que també n'hi ha qui diu que és el desguassament natural de la llacuna de la Salzedella.

Marge vora el camí de la Pedra.

0 km 839 m
 00.07.56 h
4 km 818 m
00.48.58 h

Camí de l'Ullal

Quan som al camí de l'Ullal, girem a la dreta, en direcció nord.

Des d'aquesta part del recorregut aviat atauillem, a l'esquerra, el coll de la Perdiguera; al fons, la serra i el Montcaro; i, a la dreta, destaca el gran munt de terra que forma part de l'abocador de RSU emplaçat a la partida de la Polida.

La ubicació principal de l'abocador està a la Polida dels O'Connor (també coneguda com la Polida d'en Beltran), una família d'origen irlandès que es va establir a Benicarló al segle XIX. Aquesta extensa propietat també incloïa el mas d'Aragó (a principis de la dècada del 1970, els masovers, José Roca Centelles, de Tírig, i Rosa Adell Garcia, d'Albocàsser, van deixar el mas i es van establir a una casa del c. MD del Socors, de Càlig; més endavant, quan els fills ja es van fer grans, van marxar a Benicarló). La finca de la Polida la portava arrendada als O'Connor el metge Vicent Quixal Morera, el qual, a la dècada del 1980, els la va comprar. La família O'Connor conserva actualment a Càlig un celler (ço és, magatzem) –avui mig enrunat– situat a la placeta del carrer de Benicarló, que era el lloc que feien servir per emmagatzemar els productes de la rebuda abans de vendre'ls.

0 km 617 m
 00.06.15 h
5 km 435 m
00.55.13 h

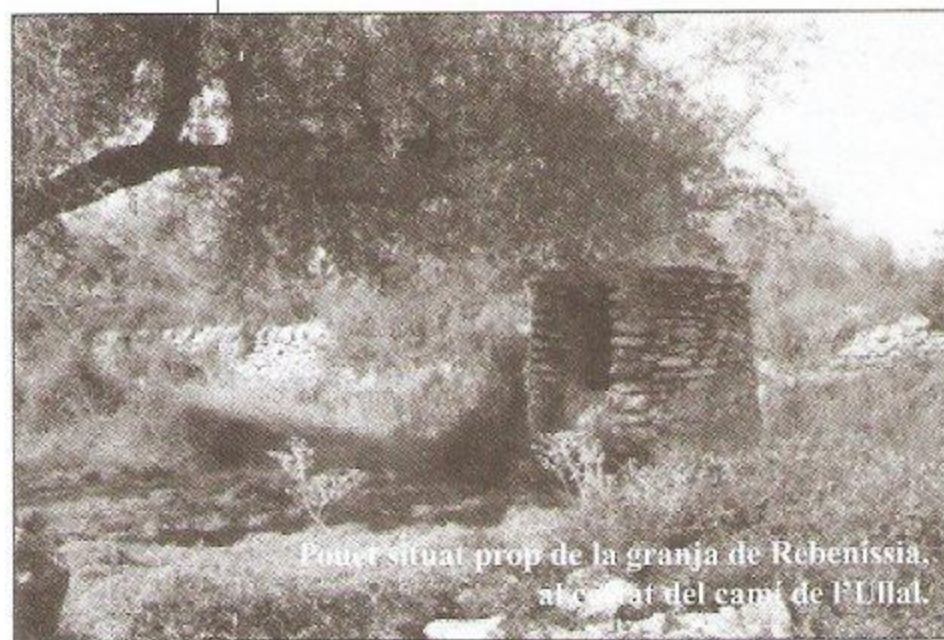
Granja de Rebeníssia

Després de passar la granja de Rebeníssia, a pocs metres, travessem la carretera de Benicarló a Sant Mateu (CV-135). Aquí comença un camí que porta a la sèquia del Canyo, que és curt i fa costa avall.

La granja de Rebeníssia, des d'un principi de cria de pollastres, la van construir, farà uns 35 anys, Benjamín Pauner Valls *de Rebeníssia* i Joaquin Batiste Batiste *el Maqui*. Uns anys més tard (vers el 1982)

li la van vendre al cerverí Antonio *de Júlia* (Antonio Salvador Viola).

Abans, però, de creuar la carretera, a la dreta, ens adonem que hi ha col·locada una creu que recorda, amb unes paraules escrites, dues persones que hi van ser afusellades a l'inici de la Guerra Civil: «*Aquí fueron mártires por la fe D. Fidel Salvador, D. Domingo Moliner Salvador, hijos de Cervera, el 11.11.1936, a los 77 y 52 años*».

Pouet situat prop de la granja de Rebeníssia, al costat del camí de l'Ullal.

0 km 133 m
 00.02.08 h
5 km 568 m
00.57.21 h

Pou de la Figuera

Uns metres més avall, a la dreta del camí, hi ha una caseta construïda amb pedra i arrebossada de morter, la qual té al costat una figuera, propietat del cerverí Leopoldo Cervera Fuster. A l'esquerra d'aquesta, arriba una sèquia per on discorre l'aigua en temps de pluja, la qual es troba una mica desdibuixada per la malesa. És la sèquia del Canyo, que desguassa més avall, al barranc del Pommartí. A la vora aquesta sèquia, a la banda de l'esquerra, sota un marge, es troba el pou de la Figuera tot cobert de malesa i tapat amb una llosa gruixuda de formigó vell. A poca distància (uns 45 m) hi ha, enmig de la sèquia, una obertura del conducte –que està destapat, doncs únicament té una barra travessera que li fa de seguretat–, el qual esdevé l'inici de la canalització que condueix l'aigua a Càlig. Té una profunditat de 4 m 20 cm.

En aquest punt del trajecte, i com que per la sèquia és difícil de transitar a causa de la malesa, trepitgem, anant per la vora del marge, una finca plantada de tarongers (que és de Víctor Vidal Roig, marit de Pepita Balaguer Cardona –la qual va exercir de mestra a Càlig durant 21 anys, del 1985 al 2006) fins que trobem un alteró que té

poca alçada i ens permet baixar al camí del Polafiguera, on decantem a la dreta. Un poc més avant, trobem novament la sèquia. A unes passes, el terreny forma una foia petita i és aquí, també cobert de brossa i romegueres, on fa bastants anys hi havia construïda una sènia d'on el propietari del bancal extreia l'aigua que passava per la canonada a fi de destinar-la a regar l'hort que hi tenia.

L'aigua que naix al pou de la Figuera es va aprofitar per conduir-la a Càlig al primer terç del segle XX, mitjançant les obres de canalització que la portaven al dipòsit del Canyo construït a la partida del Cabanil i, d'aquí, a través d'un sistema de distribució situat a la part més elevada del poble a les fonts repartides a diversos punts del nucli urbà. Al costat de la casa del jutjat, fora al carrer, hi havia posat un nivell (un tub) que indicava la quantitat d'aigua que hi arribava i, algunes vegades, sobreeixia i l'aigua baixava carrer Major avall.

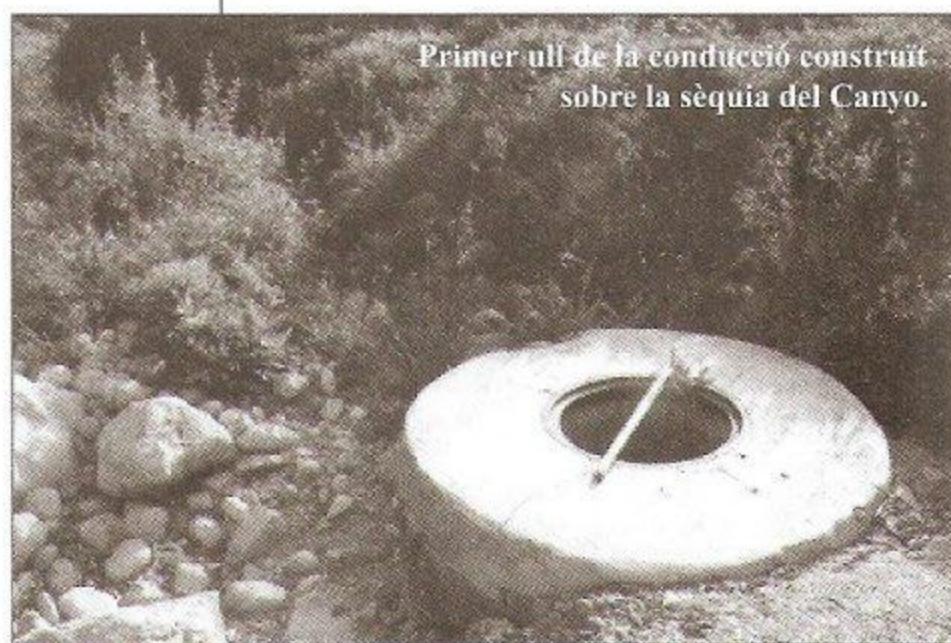
Aquesta obra hidràulica, aleshores de gran importància per al veïnat, la va dissenyar, per encàrrec de l'Ajuntament de Càlig, Facundo Comes Vives, ajudant major de primera classe d'obres públiques, el qual tenia casa a Càlig, al carrer dels Magistrals, 25. El 1883, F. Comes va aprovar l'oposició i va prendre possessió, al llarg de la seua carrera professional, de diferents destinacions [Astúries, Catalunya, Madrid (*Canal de Isabel II*)...] on va projectar diverses obres fins que es va jubilar al febrer de 1930.

Si ve, en un principi, l'aigua provenia únicament del pou de la Figuera –aquest pou no constava aleshores al Cadastre i, per aquest motiu, es va dir que les aigües provenien de la partida del Canyo– i de les escorrenties subterrànies que alimentaven la sèquia conductora, a finals de la dècada del 1920, seguint les indicacions de F. Comes, es va fer una nova excavació des del Povot –també conegut com el pou del Canyo–, situat més avall, a fi d'augmentar-ne el cabdal que rajava des del pou de la Figuera. L'encarregat de dur a terme les obres va ser Mariano Díaz, natural de La Solana (Ciudad Real, Castella - la Manxa). Aquesta excavació va costar 26.153 pessetes (l'any 1930, Càlig tenia 2.896 habitants; i les despeses de l'Ajuntament en el període comprès entre l'1 de juliol de 1924 i el 31 de desembre de 1929, tretes

les de caràcter ordinari, van fer una suma de 99.949,35 pessetes).

Al llarg del recorregut veurem alguns ulls de la conducció que mostren que encara avui els conductes transporten aigua i que, en algun punt concret, es perd per la manca d'aprofitament i l'abandonament amb què es troba aquesta obra d'enginyeria hidràulica.

Aquí estant, girem a l'esquerra i ens endinsem al vilar de Joaquín *el Garrut* (Joaquín Vizcarro Bel) que hi ha al costat mateix de l'espessor vegetal que ha crescut dins d'aquest desaiguament pluvial.

Primer ull de la conducció construït sobre la sèquia del Canyo.

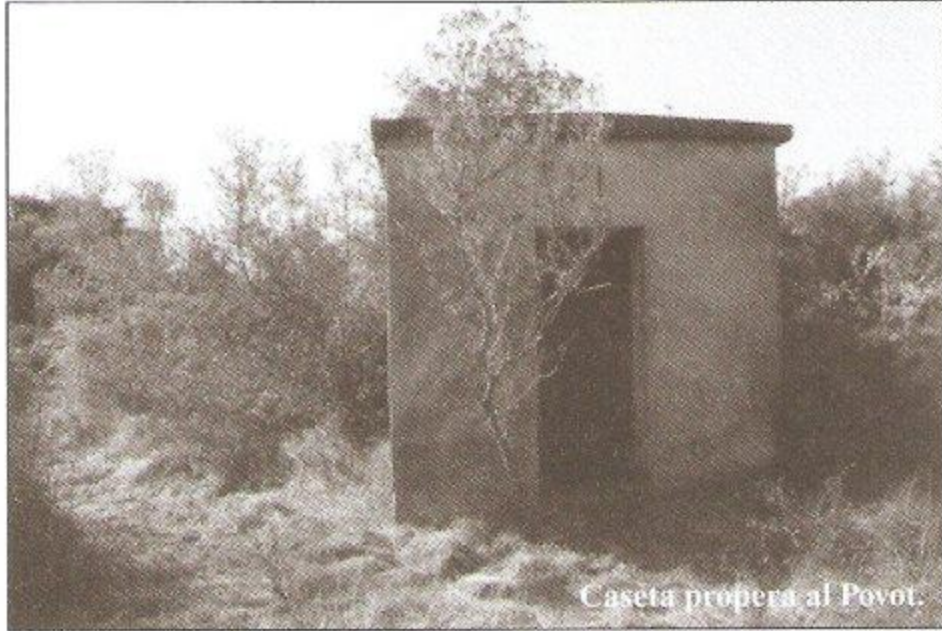
0 km 480 m
 00.04.11 h
6 km 048 m
 01.01.32 h

Els ulls

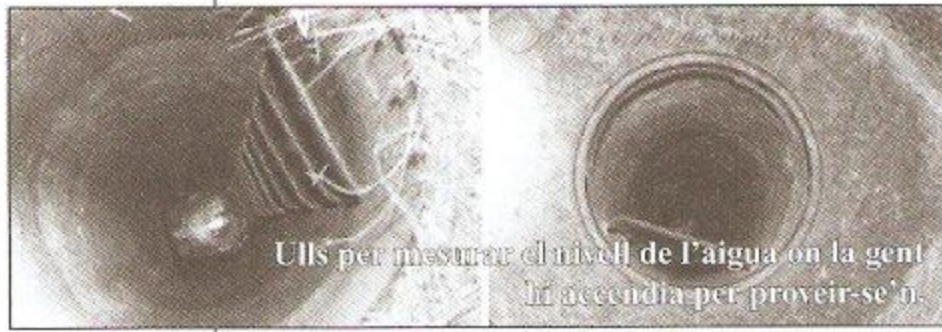
En aquest traçat del sender ens topetem amb un ull de la conducció que té una fondària de 5 m 30 cm. A l'altra banda hi ha una caseta construïda de rajoles i lluïda amb morter que conté a l'interior un altre ull on l'aigua discorre a 11 m 20 cm de profunditat. Més enllà hi ha un pou amagat sota un bancal, avui abandonat, de què era propietari el metge Vicent Quixal Morera.

Aquest és el Povot o pou del Canyo que estava cobert amb una volta que es va esfondrar a causa d'un fort aiguat. Damunt d'aquesta volta hi ha terra posada, de manera que roman ocult a la vista. Tanmateix, tenia una entrada seguida d'unes escales que permetien baixar fins al toll d'on s'esmunyia l'aigua que s'unia a la que provenia del pou de la Figuera.

En aquest pou soterrat té l'inici una cava o galeria –aleshores transitable– que arriba fins a l'ametlerar que avui és propietat de Vicente Querol Gumbau.

Caseta propera al Povolet.

Ulls per mesurar el nivell de l'aigua on la gent hi accedia per proveir-se'n.

0 km 204 m
 00.02.07 h
 6 km 252 m
 01.03.39 h

Caseta dels Morera

Continuem avançant sense perdre de vista la sèquia del Canyo que ens acompanya a la dreta mentre xafem bancals, la major part abandonats, fins que arribem a un vil·lar que actualment es treballa seguint el nou cultiu. Són, concretament, els dos bancals que hi ha abans d'arribar a la caseta dels Morera, i que anys enrere eren vinyets. El primer, de raïm verdiell blanc i, l'altre, el més proper a la caseta, de macabeu gros.

En una fondalada, vora un marge situat a l'encreu de la caseta dels Morera, hi ha una altra obertura del conducte a l'interior d'una caseta lluida amb morter.

La caseta dels Morera la va construir Vicent Morera Navarro –que era fadrí, i va ser una de les primeres persones de Càlig que va tindre una ràdio a casa–, el qual vivia al carrer de la Baixada a Santa Bàrbara i era germà de Batiste [que estava casat amb Vicenta Rosa Monroig Roca; aquest matrimoni va tindre quatre fills: Batiste, Vicent, José (n. 25.08.1930) i Rosa (casada amb Vicent Betí Beltran i hereva de la caseta)]. Del pou que va fer vora mateix de la caseta, quan treia l'aigua l'abocava a la pica, des d'on sortia, a través d'una caixa de carro, i queia a una portadora, la qual es destinava per sulfatar (dial. *ensofatar*) la vinya.

En aquesta caseta, en què hi ha llar i pallissa, se solien quedar a l'estiu José Morera Monroig i son germà Batiste amb la finalitat d'avançar la feina del camp, per

a la qual cosa matinejaven i tardejaven, de manera que descansaven a migdia perquè era quan més picava el sol.

A poques passes de la caseta i enmig de la malesa està l'antiga caseta dels Navarro o del Canyo, avui molt perduda. La caseta constava de diverses construccions: la caseta, el corral, l'era, la bassa i el safareig o basseta. Els Morera van heretar aquesta caseta –a l'igual que la resta de bancals que en formen part– de l'àvia de José Morera Monroig, l'oncle del qual, Carlos *el Ros* (Carlos Morera Navarro) tenia per costum vigilar un gnòmon que hi havia a la paret de la caseta i, quan aquest assenyalava el migdia, feia sonar un caragol perquè els veïns que hi havia treballant a la rodalia plegaren i se n'anaren a dinar. També contem que un dia van passar per aquell paratge uns joves (entre els quals estava José Sancho Lor) que li van demanar a Carlos de beure. Aquest els va dir que anassen a la caseta on hi havia un marraixó amb aigua i que associassen la set, però que anaren amb compte i tancaren bé la porta perquè no s'escapassen els porquets que hi havia a dins. Els joves van obrir la porta a poc a poc, van entrar amb sigil, van beure i se'n van sortir procurant deixar-la ben tancada. Tot seguit van anar a cercar Carlos per donar-li les gràcies i dir-li alhora que de porquet no n'havien vist cap. Llavors Carlos els va dir: ja se us han escapat. Se'n va anar tot de pressa a la caseta, va obrir la porta i posant-se de cara a la paret va començar a contar: un, dos, tres.... I adreçant-se als joves els va dir: tranquils que estan tots. I és que la xanxa que va moure estava en què tenia penjat a la paret un calendari on hi havia dibuixats uns porquets.

Segons es diu, al temps de les guerres carlines, el capità Navarro s'amagava en un dels marges de l'heretat perquè no l'apressaren.

Carrasca.

Caseta dels Morera.

0 km 156 m
 00.01.07 h
6 km 408 m
 01.04.46 h

La portella

Vora la caseta dels Morera passa un camí, el de la Polida, que agafem decantant cap a l'esquerra, el qual acaba a l'ametlerar de Vicente Querol Gumbau.

Aquesta finca abans era coneguda com l'Horta, un pla que, no fa massa, va pertànyer íntegrament a la família dels Morera i on temps enrere –quan era dels Navarro– s'hi conreaven hortalisses i arbres fruiters –encara avui resta una llenca de finca anomenada de la Perera. Llavors, l'aigua per al reg provenia de la basseta construïda dalt de la portella –al costat de la qual encara podem veure el forat de desguàs o sortidor de l'aigua. Aquesta basseta s'omplia de l'aigua de la bassa que hi ha vora la caseta del Canyo, la qual replegava, a través d'una sèquia, la que naixia al Povot.

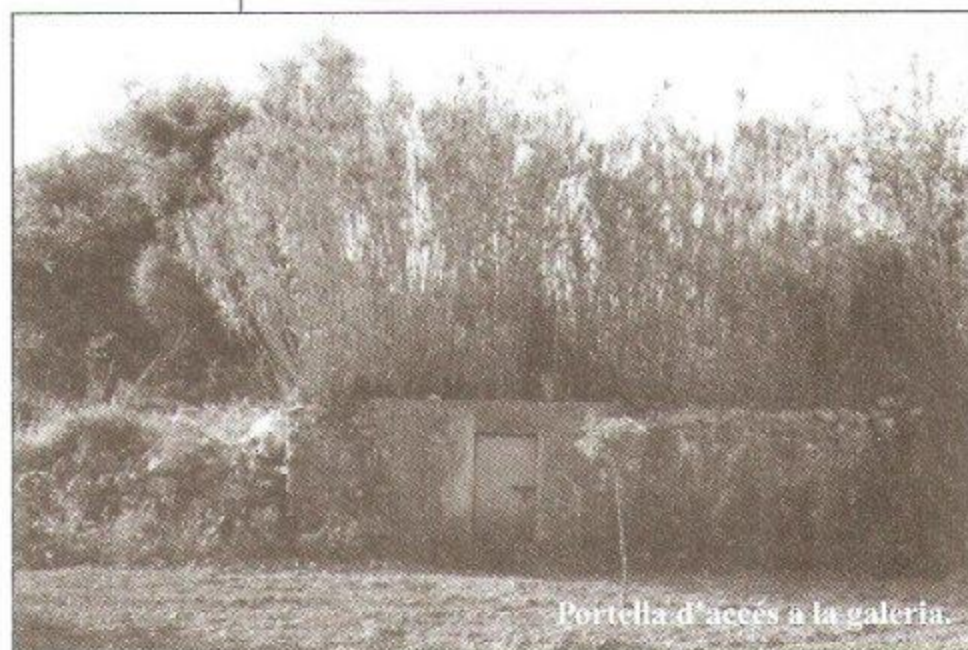
A finals de l'any 1920, arran de les obres de conducció d'aigua des del Povot per augmentar-ne el cabal de la que rajava del pou de la Figuera, les autoritats del moment van expropiar el dret d'aigua als propietaris i van cegar la bassa.

Més cap ací, una parcel·la del pla dels Morera la va comprar Gumbau, i avui hi ha una plantació d'ametlers. Amb tot, aquest bancal es pot travessar a peu per la vora perquè conserva el pas de ferradura que, anant tot recte en direcció al riu, porta al camí del Canyo.

En una marge d'aquesta finca, cobert per un canyar, es va construir, durant les obres d'enginyeria hidràulica, una portella d'accés a la galeria que discorre amagada sota terra, a la qual es pot accedir baixant unes escaletes que estan a peu pla. Aquesta galeria –que sent-ne un agosarat pot visitar– acaba a pocs metres, doncs és la part final i l'aigua, a partir d'aquest punt,

és canalitzada en una canonada de zinc enquitranat que, al llarg del seu recorregut passa a tocar els cingles de la Picossa fins a arribar al dipòsit del Canyo, situat a uns metres del camí de la Jana, a la partida del Cabanil.

Tot seguit, travessem la finca al dret i fem cap al camí del Canyo, on girem cap a la dreta devers el pou d'en Martí.

Portella d'accés a la galeria.

1 km 049 m
 00.15.19 h
7 km 457 m
 01.20.05 h

Barranc del Pommartí

El camí del Canyo va, en aquest tram, paral·lel al riu Sec fins que arribem al barranc del Pommartí, el qual replega les aigües de pluja i les condueix fins al mateix riu. Després de passar el barranc, el camí, per una banda, voreja el vessant oest del coll de la Picossa –un espai agrest cobert de malesa, al cim del qual hi ha vestigis, avui quasi inapreciables, d'un assentament antic que ha estat saquejat, en nombroses ocasions, amb la finalitat de trobar en aquest poblat ibèric objectes metàl·lics o de terrissa– i, per l'altra, té al costat el llit del barranc fins que apleguem al pou d'en Martí, que ja no podem veure perquè es va solsir l'any 1997 i es troba cobert de romegueres i malesa.

Camí del Canyo. Construccions rurals a la vora del camí.

0 km 217 m
 00.02.37 h
7 km 674 m
 01.22.32 h

Pou d'en Martí

En ser al pou, acaba el camí que estem seguint i mamprenem, a l'esquerra, el camí